

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 304.3(497.471)"1850/1900"

Prejeto: 21. 5. 2018

Tatjana Lutarprof. zgod. in teol., Zagorje 39, SI-6257 Pivka
E-pošta: tatjana_lutar@yahoo.com

Pivški človek v Vilharjevem času

Oris življenja na Zgornji Pivki v drugi polovici 19. stoletja

IZVLEČEK

Pivka je pokrajina s kraškimi značilnostmi. Ker reka Pivka presiha, je ljudje niso mogli uporabiti kot vodne sile. Rodovitno kraško prst je bilo zaradi obilice kamenja težko obdelovati. Dolge in ostre zime so narekovala prehrano, težke življenjske razmere pa sezonsko izseljevanje na zimsko delo. S kamenjem posejane travnike so Pivčani s pridom izkoriščali za gojenje drobnice. Pozen začetek šolstva so Pivčani do konca stoletja nadoknadili, vzporedno z razmahom šolstva pa se je razvijalo kulturno življenje. Požari so narekovali ustanavljanje gasilskih društev. Strah so Pivčanu druge polovice 19. stoletja prinašali udari strel in potresi, medsebojna pomoč pa se je kazala ob boleznih in drugih nesrečah.

KLJUČNE BESEDE

Pivka, 19. stoletje, Miroslav Vilhar, presihajoče vode, vsakdanje življenje, socialni položaj

ABSTRACT

THE PEOPLE OF PIVKA IN VILHAR'S DAYS AN OUTLINE OF LIFE IN UPPER PIVKA IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

Pivka is an area with karst features. Being a losing stream, the Pivka River could not be used as a power source. Fertile karst soil was difficult to cultivate due to the excessive presence of rocks. Long and harsh winters determined the local diet and dire living conditions dictated seasonal migrations to find work in winter. Rocky meadows were put to good use with small stock breeding. By the end of the century, the inhabitants of Pivka made up for the late introduction of education, developing the local cultural life in parallel with the educational boom. Fires necessitated the raising of fire companies. Lightning strikes and earthquakes terrified the inhabitants of Pivka during the second half of the nineteenth century and mutual assistance manifested at times of disease and other misfortunes.

KEY WORDS

Pivka, nineteenth century, Miroslav Vilhar, losing watercourses, everyday life, social situation

Jutranji pogled na snežniško pogorje s Svete Trojice (1106 m) (foto: Andrej Udovič).

Ko pride popotnik na Pivko,¹ se mu izriše podoba gozdnatih gričev, ki objemajo Pivško kotlino. Z ene strani ob zgornjem toku reke Pivke kotlino varuje Sveta Trojica, z druge pa skoraj pragozdnato zaraščena Osojnica. Vmes so posejane vasice s cerkvami. Na eni strani je Snežnik in na drugi Nanos. »Podoba raja«, se utegne utrniti misel. Kak Pivčan vam bo oporekal: »Kaj tukaj vidiš takega? Pri nas rasteta samo krompir in zelje, pozimi je sneg in mraz ...«

Brskanje za pesmimi in članki Miroslava Vilharja v slovenskem časopisju 19. stoletja je bilo povod za nastanek pričujočega članka. Ob zapisih Pivčanov, ki so kraje, ljudi in dogodke iz svojih življenj opisovali v takratnem slovenskem časopisju, se je risala podoba človeka, ki je v 19. stoletju živel na Zgornji Pivki. Prispevek je želel biti sprva samo kratka predstavitev življenja ljudi na Zgornji Pivki v okviru študijskega krožka *Naravna in kulturna dediščina Zgornje Pivke* pod okriljem postojnske *Ljudske univerze* in mentorstvom Marjete Marinčič, a je prerasel v nekaj več: najprej v odmevno predavanje v Zagorju na Pivki januarja 2018 in posledično v pričujoči strokovni zapis. Skozi očala piscev člankov v *Kmetijskih in rokodelskih*

novicah, Slovenskem narodu, Slovenskem glasniku, Učiteljskem tovarišu in *Soči*, delu slovenskega časopisja 19. stoletja, želi članek osvetliti življenje preprostega človeka, kmeta, ki je na območju Zgornje Pivke živel v času, ko je na svojem gradu Kalc v bližini Zagorja in Knežaka med letoma 1845 in 1871 živel in ustvarjal Miroslav Vilhar.

Kdo je bil Miroslav Vilhar?

Letos na območju občin Postojna, Pivka in Ilirska Bistrica v okviru *Vilharjevega leta* z različnimi dogodki zaznamujemo spomin na 200. obletnico rojstva domačega izobraženca, pesnika, skladatelja, narodnoprebudnega delavca, graščaka, poslanca deželnega zbora in župana Miroslava Vilharja, ki se je rodil 7. septembra 1818 v Planini pri Rakeku. Bil je sin poštnega uradnika Franca Serafina in Ivane, roj. Obreza.² Šolsko pot je začel na ljudski šoli v Postojni, gimnazijo je obiskoval v Št. Pavlu na Koroškem, v Ljubljani pa licej in študij filozofije.³ Kasneje ga je pot v lovu za znanjem vodila v štajerski Gradec in cesarski Dunaj. A študija prava ni dokončal. Njegova družabna narava ga je vodila bolj od zabave do zabave kot od knjige do knjige. Leta 1843 se je oženil z Jožefo Dejakovo, hčerjo graščinskega oskrbnika iz Senožeč. Leta 1845 se je z družino preselil na grad Kalc, ki ga je njegov ded Matevž Vilhar leta 1786 ku-

¹ V članku ime Pivka označuje pokrajino ob reki Pivki, kot jo izključno poimenujejo domačini. V primerih, ko označuje reko, je to posebej poudarjeno, mesto Pivka pa takrat še ni obstajalo oziroma je šele sredi 20. stoletja zrastle iz vasi Št. Peter na Pivki. Omejila sem se na Zgornjo Pivko, torej predel ob zgornjem toku reke Pivke, kjer je struga reke večkrat suha kot polna; gre za območje od Knežaka, Bača in Koritnic do Selc in Žej.

² Vilhar, *Rodovnik Rodbine Vilhar*, str. 7.

³ <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi790108/>.

Družina Miroslava Vilharja. Zakonski par Miroslav in Josipina (roj. Dejak) ter njihovih sedem otrok: Evgen, Jožefa, Karolina, Franc Serafin, Julij, Viljemina in Ivana. Foto: J. Dirwischovsky, Ljubljana, ok. 1863 (hrani: Notranjski muzej Postojna, Zgodovinski oddelek).

pil od Jurija pl. Persona.⁴ V tistem času se je začelo za prebivalce današnjega slovenskega ozemlja razburljivo obdobje, ki se je tudi na Pivki kazalo v vse večjem navdušenju za vse slovensko: kulturo, jezik, šolo.

V študentskih letih je Miroslav Vilhar pisal v nemškem jeziku. Čeprav je bil rojen na slovenskem ozemlju in njegove korenine segajo v slovenski kmečki stan,⁵ je vse življenje hodil v šole z nemškim učnim jezikom, da bi postal cesarski uradnik. A podobno kot Prešeren pred njim si je tudi on premislil in začel pisati izključno v slovenščini, kot mu je predlagal vojaški kurat N. Žic.⁶ Prva objavljena Vilharjeva pesem v slovenskem jeziku je bila *Predčutki*, ki je v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* izšla 26. februarja 1845.⁷ Sledilo ji je še več pesmi v različnih slovenskih časopisih, od že omenjenih Bleiweisovih *Kmetijskih in rokodelskih novic* prek njegovega časopisa *Naprej* do goriške *Soče*, ki jo je izdajal Viktor Dolenc. Pesmi – okrog 200 jih je – so se v letošnjem letu zbrale v knjigi, ki prihaja na svetlo v jubilejnem *Vilharjevem letu*.⁸

⁴ Reisp, *Gradovi dežele Kranjske*, str. 74.

⁵ Gl. Vilhar, *Rodovnik rodbine Vilhar*, str. 4–7.

⁶ <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi790108/>.

⁷ Vilhar, *Predčutki*. *Novice*, 26. 2. 1845, str. 33.

⁸ Knjiga ob oddaji članka v objavo še nima naslova.

Od jeseni 1858 do pomladi 1861⁹ je na Vilharjevem posestvu na Kalcu Fran Levstik poučeval osem¹⁰ otrok Miroslava Vilharja (rojeni so bili med letoma 1845 in 1858).¹¹ Poleg tega je močno vplival tudi na Miroslava Vilharja samega, ko je popravljaj delodajalčeve pesmi, ki so leta 1860 izšle v samostojni zbirki *Pesmi*. Te je pesnik sam neredko kot samouk tudi uglasbil. *Rožic ne bom trgala, Sonček čez hribček gre, Na goro, na goro, na strme vrbe, Po jezeru bliz' Triglava* in mnoge druge so danes slovenskemu ušesu tako znane, da jih označujemo za ljudske, čeprav je avtorstvo dokazljivo Vilharjevo. Te pesmi so se na čitalniških bésedah redno pojavljale, ob njih pa tudi Vilharjeve kratke dramske igre, tako izvirne kot prevedene in prirejene, npr. *Župan, Filozof in Pike*.¹² *Jamska Ivanka* je edina Vilharjeva spevoigra, a so jo dolga leta veliko igrali po različnih slovenskih odrih.¹³

Delovanje za slovensko narodno stvar se je pri Vilharju začelo močno izražati ob revoluciji leta 1848. V Senožečah je bil pobudnik ustanovitve narodne straže.¹⁴ S tem se je približal preprostem kmečkemu človeku. Ljudsko izročilo se ga spominja kot prijetnega gospoda, ki je rad pomagal svojim podložnikom; kot lahko razberemo iz njegovega zapisa, ga ni bilo sram prijeti za kmečko orodje.¹⁵ Pomlad leta 1861 je prinesla volitve, na katerih je bil med poslance dežele Kranjske v domačem postojnskem okraju izvoljen tudi Miroslav Vilhar. Z družino se je preselil v Ljubljano – deloma zaradi šolanja otrok, deloma zaradi svoje službe. Prizadevanje za boljši jutri je leta 1863 rodilo politični list *Naprej*, ki pa je zaradi preostre kritične misli že septembra istega leta prenehal izhajati. Miroslav Vilhar je bil obsojen na šest tednov zavora, ker ni hotel izdati pisca spornega članka, z obsodbo pa je izgubil tudi poslanski mandat. Družina se je po treh letih bivanja v Ljubljani vrnila na svoj grad Kalc. Zadnja leta življenja je Miroslav Vilhar bolehen preživel kot župan v Knežaku – to funkcijo je ohranil do smrti 6. avgusta 1871.¹⁶

Najpomembnejša manifestacija prebivanja narodne zavesti se je ob koncu 60. in v začetku 70. let 19. stoletja dogajala na taborih. Za Zgornjo Pivko je Miroslav Vilhar najpomembnejši kot organizator pivškega tabora. 9. maja 1869 je Pivška kotlina za en

⁹ <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi327676/>.

¹⁰ Veliko biografij piše o osmih otrocih. Da jih je bilo v resnici devet, je z raziskavami dokazal Matjaž Vilhar, ki je Vilharjev rod temeljito raziskal. Domnevamo lahko, da hči Friderika ni upoštevana, ker je že leta 1851 v nežni starosti dveh let umrla. Prim. Vilhar, *Rodovnik rodbine Vilhar*, str. 28.

¹¹ <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi790108/>. Opozoriti velja, da niso vse letnice rojstev in smrti otrok pravilno zapisane. Pravilen zapis življenjske dobe velja poiskati med rodoslovnimi podatki v Vilhar, *Rodovnik rodbine Vilhar*, str. 27–29.

¹² *Soča*, 9. 8. 1871, str. 1, »Miroslav Vilhar«.

¹³ Vilhar, *Vrh skaline silovite*, str. 35.

¹⁴ *Spomenica*, str. XXI.

¹⁵ Miroslav, Na Pivki 15. rožnika. *Novice*, 18. 6. 1862, str. 208.

¹⁶ *Soča*, 9. 8. 1871, n. d., »Miroslav Vilhar«.

dan postala središče slovenske narodne misli. Miroslav Vilhar je kot pobudnik in glavni organizator tabora dal na razpolago travnik ob svojem posestvu. Na taboru se je zbralo več kot 8000 taboritov.¹⁷ Dogodek je bil za te kraje tako pomemben, da ima občina Pivka danes svoj praznik prav na dan spomina na »Pivški tabor na Kalcu poleg Zagorja«.¹⁸ Na tabor opozarja tudi spominska plošča, ki so jo ob 100-letnici dogodka vzdali v stolp gradu Kalc, zadnji ostanek Vilharjevega domovanja, ki je priljubljena sprehajalna točka domačinov. Spomin na tabor je ohranjen še v imenu *Mešanega pevskega zbora Tabor Kalc 1869 Knežak* ter *Kulturnega športnega in turističnega društva Tabor Kalc 1869 Knežak*. V sosednji vasi tradicijo družabnih, izobraževalnih in razvedrilnih večerov čitalnic 19. stoletja nadaljuje *Kulturno prosvetno društvo Miroslav Vilhar Zagorje*.

Vpliv geografskih in podnebnih značilnosti na življenje Pivčanov

Mirolavu Vilharju je oče graščino in posestvo na Kalcu prepustil leta 1843. Postal je zemljiški gospod na Kalcu, novoveškem gradu¹⁹ v bližini izvira reke Pivke, ki daje ime tudi pokrajini okrog sebe. Janez Bilc (1839–1906), duhovnik, pesnik in dopisnik v slovensko časopisje, Vilharjev sodobnik in prijatelj, po rodu iz bližnje Ilirske Bistrice, je Pivko dobro poznal.²⁰ V *Kmetijskih in rokodelskih novicah* je poleti 1856 izhajal njegov »Popis bistriške doline na Notranjskem«, v katerem slikovito opisuje, kakšna je bila videti Zgornja Pivka sredi 19. stoletja: »Res žalostno je potovati po terdem Krasu. Kamor se človek ozre, malo drugega vidi ko kamenje. Travniki, hribi in doline, vse je s kamenjem obsejano. Tu se ti dviguje mogočna skala

Golo kraško površje v okolici vasi Parje. Razglednica iz tiskarne Šeber, Postojna, ok. 1900 (hrani Pepi Krašna, Postojna).

podobna siromakovi hišici, tam reži na te druga kakor divja zver, – tam pelje cesta pod hribom in nad tabo stoji strašno skalovje in žuga ti se na te podreti. Namesto da bi bile gore zelene in z drevjem obrašene, so bele kakor da bi bile s snegom pokrite. In večkrat voznika srečaš, ki burjo kolne, da mu je voz prekucnila, in ne vé, ali bi za klobukom tekel ali bi šel iskat ljudi, da bi mu pomagali voz vzdigniti.«²¹

Golo pivško kraško površje je bilo še precej kasneje izpričano tudi na številnih razglednicah, ki jih je v knjigi zbral Postojnčan Pepi Krašna.²² Na njih so vidni goli griči, ki se, popolnoma beli od kamenja, dvigajo nad kotlino. Vsaj deloma je bila za to kriva človeška roka, saj je skušala izrabiti vsako zadnjo naravno danost, ki jo je na trdi kraški zemlji, gosto posejani s kamenjem, lahko našla. Zagotovo pa je deloma krivo tudi nebrzdano izsekavanje v 15. in 16. stoletju, v času Beneške republike, kot opozarja Grlj v prispevku o žagah na Pivškem.²³

Leta 1856 je v spomladanskem času v Bleiweisovih *Novicah* izšla serija člankov domačega študenta Franca Domicela (1832–1855), doma iz Zagorja na Pivki, z naslovom »Znamenitosti Notranjskega in popis Pivke«. Pivko opisuje kot kotlino, ki se razprostira »od Postojne proti Reki, štiri ure hodá daleč« in »ima ime od Pivke, bistre reke«.²⁴ Presihajoči značaj reke delno krivi za gospodarski in socialni položaj Pivčanov. Stanje bi lahko bilo boljše, če bi reka stalno tekla, piše Franc Domicel. Kljub pomanjkanju površinskih voda so Pivčani verjeli, da so v okoliških hribih velika podzemeljska jezera, saj ob deževju voda bruha od vsepovsod ter prinaša na plano ribe in celo človeške ribice.²⁵ Kot piše Franc Domicel, je bilo znano tudi mnenje Janeza Vajkarda Valvasorja, ki je že dve stoletji prej trdil, da mora biti »Notranjsko sploh podobokano, in dosti tacih naravnih obokov krije tihe bistre jezera«.²⁶

Voda je občasno povzročala velike težave. Ne le, da je je bilo včasih ob deževju preveč in je Pivčan komaj čakal, da se reka Pivka in presihajoča jezera²⁷ umaknejo, da bi lahko končno zoral in zasadil polja, tudi sušna poletja so za človeka 19. stoletja pomenila poseben izziv. Tako dopisnik iz Št. Petra v *Kmetijske in rokodelske novice* piše, da v začetku avgusta vene krompir, ki je bil dejansko najpomembnejša hrana Pivčanom, da se fižolov strok ne polni, da ajda ne

²¹ Bilc, Popis bistriške doline na Notranjskem. Novice, 12. 7. 1856, str. 224.

²² Krašna, *Razglednice tiskarne Šeber*, str. 279, 286, 288, 290, 296. Zbirka je dostopna tudi na spletnem naslovu <http://s139.photobucket.com/user/PKgrega206/library/?sort=3&page=0>.

²³ Grlj, Stare žage na Pivškem, str. 189.

²⁴ Domicel, Znamenitosti Notranjskega in popis Pivke. *Novice*, 5. 4. 1856, str. 110.

²⁵ Domicel, Znamenitosti Notranjskega in popis Pivke. *Novice*, 5. 4. 1856, str. 110 in 9. 4. 1856, str. 114.

²⁶ Prav tam, str. 110.

²⁷ Na območju Zgornje Pivke je 17 večjih in manjših presihajočih jezer.

¹⁷ *Slovenski narod*, 11. 5. 1869, str. 1, »Telegram 'Slov. narodu'«.

¹⁸ Tako se je glasilo vabilo na tabor; gl. *Slovenski narod*, 15. 4. 1869, str. 1.

¹⁹ Gl. Reisp, Gradovi dežele Kranjske, str. 66.

²⁰ Več o njem gl. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi142316/>.

dela zrnja.²⁸ Podobno je bilo tudi z drugimi poljščinami: namesto da bi zorele, so venele, namesto da bi klile, je zrnje čemelo v zemlji. Po vodo je bilo treba iz vasi na levem bregu reke Pivke hoditi po celo uro ali dve daleč, včasih še več, do kakega neusahljivega izvira.²⁹ A tudi tam ni bilo pričakovati velikega uspeha: zaradi hude suše je voda le počasi polnila posode žejnih Pivčanov.

Posebnosti gospodarskega razvoja na Pivki

Reka Pivka je od izvira do sotočja s Podnanoščico sredi 19. stoletja poganjala štiri mline in pet žag.³⁰ Njihovo delovanje je bilo mogoče samo v času, ko struga presihajoče reke Pivke ni bila prazna. Za mlin Agatnik v bližini Zagorja, ki je bil najbližji izviru reke Pivke, je znano, da je lahko mlet kvečjemu dva meseca v letu.³¹ Pomanjkanje tekoče vode v sušnem delu leta je pomenilo veliko gospodarsko izgubo, ker so morali voziti žito mlet in hlode žagat na poldrugo uro oddaljeno reko Reko – na ta račun so izgubili ves dan.

V zimskem času, ko sta na Pivki kraljevala sneg in burja, so si iznajdljivi Pivčani našli delo v toplejših krajih. Se danes ve marsikateri domačin povedati, da so v starih časih na zimo hodili na delo v gozdove na Hrvaško. Okoli sv. Mihaela (29. septembra) ali kak mesec kasneje, za sv. Luka (18. oktobra), so možje in fantje od doma odhajali s trebuhom za krvavo zasluženim kruhom v Slavonijo in na Ogrsko, v Romunijo, Galicijo in Sedmograško, celo do Črnega morja

Obnovljeni Čadežev mlin pri Žejah
(foto: Stojan Spetič).

Prikaz dela v gozdu v nekdanjih časih
(foto: Stojan Spetič).

in na Turško so se prebili.³² Tam so služili z drvarjenjem, pripravljanjem drv za kurjavo in izdelovanjem dog za sode. Nekateri so ob povratku okoli velike noči ali jurjevega (23. ali 24. aprila) prinesli domov po 100 do 200 goldinarjev, bolj zapravljivi, manj pridni ali opeharjeni od kupcev pa so se vračali praznih rok.³³ Tovrstno odhajanje na začasno delo v tujino je bilo značilno prav za območje Zgornje Pivke in Bistrice. Poleg denarja so *hrvatariji*, kot so jim rekli, domov prinašali tudi slabe stvari: opuščanje verskega življenja, kletvice, zapravljanje, pijančevanje, bolezni in smrt.³⁴

Ker pogoji za kmetijstvo niso bili najboljši in je zemljiška odveza za Pivčane pomenila veliko breme, so se ljudje tudi doma obrnili h gozdovom. Zemljiška odveza je poleg njiv in travnikov zadevala tudi gozdove, ki jih je Zagorcem pomagal pridobiti njihov dolgoletni vikar Anton Mlakar (1806–1880).³⁵ Izsekavanje gozdov je pivškemu človeku prinašalo še največ denarja, a to početje je takrat že skrbelo izobražence, saj so hitro doumeli, da samo izsekavanje brez pogozdovanja ne prispeva k blagostanju.³⁶ Dopisi s Pivškega razkrivajo, da so že v drugi polovici 19. stoletja delali načrte in ustanavljali družbe za pogozdovanje, a vsa prizadevanja sprva niso dala zelenih rezultatov.³⁷ V Bleiweisovih *Novicah* tako najdemo spis postojnskega dekana Petra Hicingerja (1812–1867) z njegovimi mislimi o tej težavi. Hicinger pravi, da je preveč sekanja drevja in premalo pogozdovanja. Nadalje piše, da se gozd ne more obrasti, če mlada drevesca sproti obje drobnica, ki se tam pase. Pivčane obtožuje, da gozd izsekavajo za nadaljnjo prodajo,

²⁸ *Novice*, 30. 7. 1861, str. 278, »V Št. Petru na Notranjskem«.

²⁹ Prav tam. Podobno tudi Domicel, Znamenitosti Notranjskega in popis Pivke, *Novice*, 9. 4. 1856, str. 114.

³⁰ Tako Domicel, Znamenitosti Notranjskega in popis Pivke, *Novice*, 9. 4. 1856, str. 114. Habe, *Mlini in žage*, str. 21–40, 90–92, popisuje do 9 mlinov in 5 žag na Pivki, do sotočja z Nanoščico in brez pritokov. Podnanoščica 19. stoletja je današnja Nanoščica.

³¹ Habe, *Mlini in žage*, str. 25.

³² *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 23, 34–35, 37–38, 79, 81, 88, 93, 97 in 100. Podobno tudi ZUZ, Župnijska kronika Zagorje, str. 11.

³³ *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 37 in 79.

³⁴ Zabukovec, *Slavina; Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 38 in 79.

³⁵ ŽUZ, Župnijska kronika Zagorje, str. 5.

³⁶ Tako Hicinger, O Pivki in Krasu, *Novice*, 22. 2. 1860, str. 59–60.

³⁷ Sistematično pogozdovanje kraških goličav na Pivki se je začelo po letu 1864; prim. Zabukovec, *Slavina*, str. 54–55.

kar se mu ne zdi pravi način gospodarjenja z gozdom, še zlasti, ker na ta nepravi način z gozdom gospodarijo taki ljudje, ki bi morali biti drugim za zgled – s tem verjetno misli vplivne (vele)posestnike in druge veljake takratne dobe. Odlični vpogled v življenje v času okrog leta 1860 pa daje avtorjeva zadnja kritika, ko pravi, da se les za kurjenje uporablja nepravilno. Peči so bile po navedbah Petra Hicingerja v tistem času na Pivki redke, še redkeje so jih uporabljali. Namesto tega »se na ognjišču vedno derva palijo od jutra do večera, in vsa družina krog sedi na klopéh, se od sprednje strani peče, od zadnje pa zmerzuje«. ³⁸

Živinoreja ³⁹ je bila v tistem času na Zgornji Pivki v glavnem omejena na drobnico, predvsem zato, ker so ovce in koze popasle vsako bilko, ki je zrastle med skalami in kamenjem golih pivških gričev. Največji kmetje so imeli po 400 do 500 ovac. Takšni kmetje so morali za pašo na soseskih travnikih plačevati, zato so jih raje gnali v gozd, kjer so ovčarji napravili kozare in tam z živino prebili vse poletje. Manjši ovčerejci so skupaj najeli pastirja – *ovčarja* (največkrat so prihajali iz bližnjih Čičarijev ali Brkinov), ki je za plačo dobil bokal ⁴⁰ pšenice, 10 krajcarjev ⁴¹ na vsako glavo drobnice ter vsak večer pri drugem gospodarju večerjo in hlebec kruha. Pozimi so – po dogovoru z istrskimi soseskami – ovce ostržene in označene gnali na pašo v Istro. ⁴² Najmanjši ovčerejci so pozimi ovce redili kar doma z *vejnikom* ⁴³ in senom, ki je sicer spadalo med pomembnejše pivške »izvozne« izdelke. Volna in sir sta tako takratnemu Pivčanu prinašala nekaj zaslužka, pa tudi oblačila in hrano (sir).

Goveda je bilo na Pivškem v tistem času malo, saj največji kmetje v hlevu niso imeli več kot 12 glav, poleg njih pa kvečjemu še par konj. Konje so le izjemoma, običajno ko so *dile* ali trame peljali v Trst, pitali z ovsom ali pšenico. Po rasti so bili pivški konji sicer majhni, a kljub temu močni, zdravi in krepki. Z gojenjem goveda so se začeli Pivčani bolj intenzivno ukvarjati po letu 1860, ko je premožni Janez Kalister (1806–1864) iz Slavine ustanovil poseben denarni nagradni sklad za najlepše živali. ⁴⁴ Premije so lahko rejci dobili vsako leto; v 50 letih se je nabralo že toliko obresti, da so lahko letno izplačevali celo po 10 ali 11 premij. Podoben sklad, a z manjšim

uspehom, je bil ustanovljen tudi za sadjerejce, ⁴⁵ saj je bil le malo prej Pivčan še prepričan: »Ma, naša zemlja nej za tul!« ⁴⁶

Glavna gospodarska panoga je bilo sicer kmetijstvo, a so si Pivčani za obdelovanje polj vzeli premalo časa. Dopisniki so se v *Novicah* večkrat jezili, da bi bilo bolje, če bi kamenje pobirali z njiv in k njim skopali jarke za namakanje, namesto da izsekavajo gozdove. ⁴⁷ Se pa pri oranju vidi, da se je pivški človek prilagodil naravi, saj je njive zoral tako, da je voda zalila samo jamice, ne pa celotne njive. Zemlja je rodovitna, čeprav kot del Krasa polna kamenja. Po nekaterih virih je zlasti dobro rodila koruza, ki so ji takrat rekli *debelaca*, čeprav po splošno razširjenem ljudskem mnenju koruza na Pivki nikoli ni dobro uspevala. ⁴⁸ Pomenljiva je misel nepodpisanega dopisnika s Pivke, ki pravi: »Turšica tudi raste in rodi na Pivki, če jo sadijo, če ne, pa ne; to je skušeno to leto v vasi blizo Postojne, za odgovor nemarnim kmetovalcom.« ⁴⁹ Vsekakor je bila in je še vedno ena najpomembnejših poljedelskih kultur na Pivki krompir, ob njem pa še pšenica, oves, ječmen, pa tudi nekaj sočivja, prosa, ajde in rži. ⁵⁰

Prehrana Pivčanov je bila sprva sestavljena predvsem iz krompirja in (prosene) kaše, vendar je sredi 19. stoletja zaradi mokrih let krompir gnil, pa tudi proso se je kvarilo. Zato so ljudje v prehrano uvajali fižol in koruzo, ki so jo sprva kupovali v Trstu. Tako so Pivčani trikrat dnevno jedli močnik in žgance na osnovi koruze, ⁵¹ na jedilniku pa so imeli tudi fižol

Prikaz oranja s konji (foto: Stojan Spetič).

³⁸ Hicinger, O Pivki in Krasu, *Novice*, 22. 2. 1860, str. 59–60.

³⁹ Podatki so vzeti iz Domicel, Znamenitosti Notranjskega in popis Pivke. *Novice*, 9. 4. 1856, str. 114–115.

⁴⁰ Stara votla mera, približno 1,5 litra.

⁴¹ Ker je bil članek, na katerem temeljijo podatki o plači pastirjev, napisan najkasneje poleti 1855, je to pomenilo šestino vrednosti goldinarja. Gl. Domicel, Znamenitosti Notranjskega in popis Pivke.

⁴² Več o tem gl. Uršič, *Na jurški zemlji*, zlasti poglavje O pašni živinoreji na Pivki in v sosednjih pokrajinah.

⁴³ *Vejnik* ali *frodelj* so posušene mlade veje z listjem, ki so jih kmetje že spomladi pripravili za zimsko krmo živali. Podobno še danes počnejo lovci; gl. <http://zln.si/wp/?p=364>.

⁴⁴ O Kalistru gl. *Kronika* 58, 2010, št. 1 (Rodbini Kalister in Gorup).

⁴⁵ Zabukovec, *Slavina*, str. 52–54.

⁴⁶ Domicel, Znamenitosti Notranjskega in popis Pivke. *Novice*, 29. 8. 1856, str. 139.

⁴⁷ Tako Domicel, Znamenitosti Notranjskega in popis Pivke. *Novice*, 25. 7. 1856, str. 118.

⁴⁸ Prav tam. Na tako stanje namiguje oba v tem odstavku omenjena dopisnika. Podobno mnenje je še danes mogoče zaznati v pogovorih s Pivčani.

⁴⁹ *Novice*, 6. 11. 1861, str. 364, »S Pivke«. Turšica je narečni izraz za koruzo.

⁵⁰ *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 22, 37, 82 in 89.

⁵¹ Domicel, Znamenitosti Notranjskega in popis Pivke.

in zelje.⁵² Pšenica in rž sta zrasli lepi, drobni, a tečni, prav tako so bile dobre letine ajde, če jih le ni osmčila slana. To se je zgodilo precej pogosto. Lan in konoplja sicer nista zrasla visoko, a jima pivška zemlja očitno ustreza, ker sta bila po mnenju Franca Domicela veliko boljše kot v drugih krajih. Poleg tega Domicel piše, naj bi se trgovci v Ljubljani pulili za pivško seme. Okopavali so samo krompir, ne pa tudi repe in korenja. Lan in konoplja sta bila pomembna zlasti zato, ker so ju poleg ovčje volne uporabljali za obleko – tako tega ni bilo treba kupovati.⁵³

Socialna slika Pivke v 19. stoletju

Včasih je bila naravna katastrofa zaradi suše in škodljivcev tako velika, da so za prizadeto prebivalstvo hrano in denar zbirali drugi Kranjci, pa tudi cesar na prošnjo deželnega glavarja grofa Chorinskega.⁵⁴ Poleg denarja so Pivčani dobili tudi živeža in semena. Okrajni predstojnik Šušteršič je s pomočjo župnikov in županov med lačne reveže delil koruzo, ajdo, ječmen, fižol in krompir. Ne moremo pa reči, da so Pivčani samo stali križem rok in čakali pomoči. Skušali so si pomagati z izsekavanjem gozdov, toda tudi gozd ni neizčrpen vir dohodka, če se z njim slabo gospodari. Oprijeli so se furmanstva, a tudi *furmanov* je bilo na sicer pomembni prometni povezavi Ljubljane in Dunaja proti Reki in Trstu nankrat preveč. Moški so se naposled na zimo začeli za zaslužkom seliti v slavonske gozdove. Bolj kot se je stoletje nagibalo h koncu, več je bilo Pivčanov, ki so se v boju za preživetje ali zato, ker je njihovo imetje prišlo na boben, včasih pa seveda tudi premamljeni in zaslepljeni od lepih slik, ki so jim jih risali drugi, izseljevali iz rodnih krajev.⁵⁵

Zanimiva je zgodba, kako so Zagorci svojega soseda rešili pred upnikom. Med večernim pomenkovanjem možakarjev pred županovo hišo je šel mimo njih nesrečni lastnik četrtnine *grunta*, ki naj bi jo naslednje jutro prodali na dražbi. Mož z imenom F. je vstal in nagovoril svoje sosede: »Možje! v serce se mi ta človek smili, ker bo juter z ženo in šesterimi otroci za ta majhni dolg po svetu pognan; kaj bi bilo, če ni že prepoznno, ker bo jutri že ob devetih zadnja dražba, ako bi ga mi rešili iz velike nadloge? V naši vasi je še čez sto gospodarjev, se vé da tudi veliko siromakov, pa če bi mu tisti, kateri več premoremo, več podelili, bi ga utegnili vendar rešiti, kaj pravite, dragi prijatli?« Revežu so sklenili pomagati. Mimo je prišel še vikar, ki jim je prav tako obljubil nekaj goldinarjev, župan in dva druga sgovornika pa so se takoj odpravili po vasi. Zagorje je takrat štelo nekaj več kot sto hiš, a so njegovi prebivalci

še isti večer zbrali potrebno vsoto, da so družini rešili streho nad glavo.⁵⁶

Mladost na Pivškem

Danes si otroštvo v predinformacijski dobi le težko predstavljamo. O njem sklepamo iz opisov starih staršev. Enega redkih zapisov otroške in mladostniške dobe sredi 19. stoletja prinašajo *Kmetijske in rokodelske novice* leta 1856 v okviru splošnega opisa razmer na Pivškem sredi 19. stoletja pod naslovom *Znamenitosti Notranjskega in popis Pivke*. Zapis je izpod spretnega peresa domačina Franca Domicela – Pivčana, bogoslovca, ki je zaradi kolere umrl leto prej.⁵⁷

Otroka sta kmalu po rojstvu h krstu v cerkev odnesla boter in botra, po obredu pa sta z babico in cerkovnikom odšla v kako pivnico ter v zahvalo obema dala *dvajsetico*.⁵⁸ Botra je bila zadolžena za to, da je otroku podarila »*belo srajčico nedolžnosti*«, mati pa je dala kupiti svilene trakove in tančico. Z njimi so okrasili *nečke*,⁵⁹ v katerih so otroka odnesli v cerkev. Po porodu, piše Franc Domicel, so bile Pivčanke v treh dneh na nogah, kar po njegovem mnenju kaže na trdno postavo pivškega človeka. »*Čez osem dni gré mati z botro k upeljanji v cerkev; po maši greste okoli oltarja in položite na-nj kak darček – duhovniku. Zvečer tega dne se napravi botrinja. Povabi se botrinja in rodbina; pije se na zdravje novorojenčiku, in nazadnje se dete lepo oblečeno pokaže, kdor ga želi viditi. Ta ga vzame na roke in poljubi; to storé navadno vsi. Kričeče se dete položi mati v zibelko in da bi kmalo zaspalo, mu zapoje: Tutáj, nináj, deté mladó / Da bi radó zaspančkaló! / Da te bi var'val večni Bog. / Bog oče, sin in sveti duh. / Jest tebe bom zazibala, / Marija te bo pokrižala. / Svet angel varh naj varje te, / Sveta trojica vari te!*«⁶⁰

Pol leta starega otroka je mati odstavila od njenja tako, da je šla za dlje časa na božjo pot, v Trst ali kam drugam. Majhnim otrokom so bile varuške starejše sestre,⁶¹ ki pa otrok niso pazile, pač pa so se igrale s svojimi prijateljicami. Ko je otrok zajokal, ga je deklica odnesla materi, da ga je ta potolažila.⁶²

Že majhni so morali otroci pomagati pri domačih opravilih: sinčka je mati poslala po dračje ali vodo, de-

⁵² *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 90.

⁵³ Domicel, *Znamenitosti Notranjskega in popis Pivke*, str. 118–119.

⁵⁴ *Novice*, 6. 6. 1860, str. 183, »Iz Zagurja na Notranjskem«.

⁵⁵ Prim. zgodbe o Braziliji v Zabukovec, *Slavina*, str. 50–52.

⁵⁶ *Novice*, 11. 8. 1855, str. 256, »Iz Zagorja na Notranjskem«.

⁵⁷ Domicel, *Znamenitosti Notranjskega. Novice*, 26. 4. 1856, str. 134.

⁵⁸ Tj. kovanec v vrednosti 20 krajcarjev, imenovan tudi *evančarica*.

⁵⁹ Plitva podolgovata lesena posoda za planje semen, uporabna tudi za mesenje kruha ali otroško posteljico.

⁶⁰ Tako je razmere v svojem času videl Franc Domicel. Opozoriti velja, da v zgodovinopisju manjka raziskava, ki bi to trditve potrdila ali ovrgla. Domicel ne piše niti o smrtih mater niti otrok v obdobju ob in po porodu.

⁶¹ Neobjavljene rodoslovne raziskave avtorice članka kažejo, da se je v družinah na Pivki rojevalo veliko otrok. Podobno lahko razberemo tudi iz Vilhar, *Rodovnik rodbine Vilhar* in Vilhar, *Rodovnik rodbine Černač*, ki popisujeta sorodstveno povezane družine, v glavnem s Pivškega.

⁶² Domicel, *Znamenitosti Notranjskega in popis Pivke*.

Najstarejša šola na Zgornji Pivki stoji v Zagorju. Napis nad njenimi vrati priča o namenu stavbe (foto: Tatjana Lutar).

klice so pomagale v kuhinji. Spomladi so fantje gnali govedo na pašo, kjer pa so se v glavnem igrali. Ko so postali lačni, je iz torbe vsak vzel svoj kos kruha, za žejo pa so si v izdolben hlebček kruha namolzli mleka. Zvečer, ko so se vračali s paše, so veselo zapeli, doma povečerjali in zaspali v senu. Poleti so pasli ponoči; ob živini so skupaj bedeli, dokler niso oni in živina zaspali. Vedno pa je ostal eden na straži, od pol do cele ure. Stalna nevarnost so bili namreč volkovi, ki so jih znali fantiči prepoditi z ognjem in kričanjem.⁶³

Večje fante so hitro porabili za voznike na cestah, kjer so se kmalu navzeli navad in govornice starejših vozarjev – *furmanov*. Šola je tako ostajala v drugem

planu, čeprav se je stopnja pismenosti v 19. stoletju zviševala. Neki notranjski učitelj (iz zapisa ni razvidno, za kateri del Notranjske gre) se je stanovskemu tovarišu pritoževal, da otroci hodijo v šolo samo, dokler ne prejmejo zakramenta svetega obhajila, torej do 9. ali kvečjemu 11. leta starosti. Kasneje naj bi bila dovolj nedeljska šola, s čimer pa se pišočji učitelj ni strinjal.⁶⁴

Šolstvo, kultura in jezikovni zapleti

Začetki šolstva so na Pivškem dokaj pozni. Šele leta 1842 je bila v Zagorju ustanovljena prva šola na

⁶³ Prav tam.

⁶⁴ *Učiteljski tovariš*, 1. 2. 1871, str. 44, »Iz Notranjskega«.

Zgornji Pivki, leta 1855/56 v Št. Petru in leta 1859 v Knežaku. Kot piše Silvo Fatur, so slednjo skušali ustanoviti že šest let prej – pri tem je sodeloval tudi Miroslav Vilhar –, a je ideja ostala v zraku. Znano je, da je v času ustanavljanja kneške šole tamkaj znal brati zgolj vsak deseti domačin, pisati pa nihče.⁶⁵ Verjetno je bilo podobno tudi v drugih krajih. Enorazrednico so v Knežaku v dvorazredno šolo razširili leta 1880, šempetrsko leta 1885, v Zagorju pa so bile razmere za to zrele šele leta 1896. Kljub poznim začetkom pa so se konec 19. stoletja na šolskem področju že kazali lepi rezultati: najmanj za šolo godnih otrok je hodilo v šolo v Knežaku, »le« 92 %, v sosednjem Zagorju pa so jo obiskovali vsi.⁶⁶

Šole so znani pospeševalci omike med ljudstvom. Že leta 1866 je stanovski časopis *Učiteljski tovariš* svetoval, naj bi imela vsaka šola knjižnico, čeprav še tako majhno.⁶⁷ Tudi tu gre (mogoče) iskati zametke čitalnice in bralnega društva, ki sta bila kasneje ustanovljena v Zagorju in Št. Petru. Za dvig izobrazbene ravni so si prizadevali zlasti duhovniki, učitelji (ki so bili običajno hkrati še cerkovniki in organisti) ter peščica drugih izobražencev. Pomembno vlogo pri širjenju pismenosti na Slovenskem in s tem tudi na Pivškem je zagotovo imela *Mohorjeva družba*, ki je širila knjige po vsem slovenskem ozemlju, pa tudi časopise, zlasti *Kmetijske in rokodelske novice*, ki jih je že od leta 1843 v Ljubljani izdajal veterinar Janez Bleiweis. List *Naprej*, ki ga je skupaj s Franom Levstikom izdajal prav Pivčan Miroslav Vilhar (med januarjem in septembrom 1863 je izšlo 78 števil), je bil prebivalstvu Zgornje Pivke prav tako znan.⁶⁸

Čeprav si je že Miroslav Vilhar prizadeval za njeno ustanovitev, je *Narodna čitalnica* v Zagorju začela delovati šele v začetku leta 1874,⁶⁹ torej po Vilharjevi smrti; v istem času so ustanovili tudi *Bralno društvo* v Št. Petru. Takratne težke razmere so obe društvi kmalu prisilile v prenehanje delovanja.⁷⁰ Februarja 1883 se je kulturna dejavnost v Zagorju z *Narodnim bralnim društvom* ponovno obudila,⁷¹ maja 1885 pa so podobno društvo (s pomočjo Zagorcev) ustanovili tudi v Knežaku. Tovrstna bralna društva so imela podobno vlogo kot čitalnice: v njih so bili na razpolago časopisi in knjige, prirejali so veselice in plese, pa tudi pevske nastope, deklamacije in gledališke igre. Vse te kulturne dejavnosti so izhajale iz domačega prebivalstva, nastopajoči so bili domači amaterski ljudski

umetniki.⁷²

Slovenščina je v 19. stoletju nenehno pridobivala na pomenu. Da je zrel jezik, so dokazovali različni ljudje. Število področij, na katerih se je lahko izobraženec sproščeno in brez težav znašel tudi s slovenskim izrazjem, je iz leta v leto naraščalo. Sredi stoletja so se najprej pojavile težnje, kasneje pa tudi resne zahteve po uradovanju v slovenskem jeziku. V 60. letih 19. stoletja je že veljalo, da se lahko človek v uradu dogovarja tudi v slovenščini, a je rešitev svoje zadeve kljub temu dobil v nemškem jeziku. Poleg nje je bil slovenski prevod, zaradi česar so se Pivčani hudovali, zakaj nasprotniki slovenstva še vedno trdijo, da slovenski jezik ni primeren za uradovanje.⁷³ Bistričan Janez Bilc svojo prigodo opiše takole: »Ni davno, ko sem se, popotovaje v Ljubljano, v Št. Petru v kerčmi ustavil in merico⁷⁴ vina poklical. Pa skoraj bi bil pozabil, da sem na Kranjskem. Strežaj me ni razumel, ali me ni hotel razumeti. Še bolj me je pa jezilo, ko se hočem na železnico zapisati in mi sirov kmet, na oknicu sloné, debelo zarobi 'no nit uofen der Kassa'.«⁷⁵

Ko potrebuješ pomoč ...

Ko govorimo o društvih, velja opozoriti na danes najbolj razširjeno prostovoljno dejavnost v Sloveniji – gasilstvo. Veliko težavo je človeku 19. stoletja predstavljal ogenj. Na novo leto 1849 je Bač skoraj v celoti pogorel: ostalo je le 16 od 81 hiš. Ogenj se je zelo hitro razširil tudi zaradi burje. Tako je več kot 500 ljudi ostalo brez hrane in slamnate strehe nad glavo, pa tudi tisti, ki so bili zavarovani, niso bili zavarovani za toliko, kolikor so izgubili.⁷⁶ Ob nesrečah z ognjem se v časopisu pojavljajo pozivi k zavarovanju premoženja pri zavarovalnicah, ki so takrat že delovale. Gasilska društva so precej mlajša od zavarovalnic: najstarejše gasilsko društvo na Slovenskem

Gasilci iz Knežaka so pokazali, na kakšen način so včasih pomagali (foto: Stojan Spletic).

⁶⁵ Fatur, *Zagorje in drugi zgornjepivški kraji*, str. 61–62.

⁶⁶ Prim. *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 81 in 88.

⁶⁷ *Učiteljski tovariš*, 1. 7. 1866, str. 199–200, »Vsaka šola naj bi imela svojo knjižnico!«

⁶⁸ Na tako stanje lahko sklepamo po številu dopisov v slovenskem časopisu, saj so v pričujočem članku vključeni le nekateri zanimivejši ali pomembnejši zapisi. Prim. tudi Fatur, *Zagorje in drugi zgornjepivški kraji*, str. 85 in 88.

⁶⁹ *Slovenski narod*, 19. 2. 1874, »Iz Zagorja«.

⁷⁰ Fatur, *Zagorje in drugi zgornjepivški kraji*, str. 76–79.

⁷¹ Pomembno vlogo pri tem je imel Filip Kete, oče Dragotina Ketteja, ki je bil takrat učitelj v Zagorju (prav tam, str. 85).

⁷² Več o tem prav tam, str. 84–89.

⁷³ *Novice*, 6. 11. 1861, str. 364, »S Pivke«.

⁷⁴ Stara votla mera, približno 0,4 litra.

⁷⁵ Bilc, Ozir na Notranjsko. *Slovenski glasnik*, 5. 3. 1861, str. 10.

⁷⁶ *Novice*, 17. 1. 1849, str. 13, »Silni ogin j na Notranjskim«.

je bilo ustanovljeno v Metliki leta 1869, na Zgornji Pivki pa v začetku leta 1890 v Zagorju, 10 let kasneje kot v Postojni, kjer deluje najstarejše gasilsko društvo na Pivškem. Leto ali dve pred zagorskim sta bili ustanovljeni društvi v Razdrtem in Planini, vsa ostala gasilska društva na Pivki pa so nastala po letu 1893, ko je bilo ustanovljeno gasilsko društvo v Št. Petru.⁷⁷

Večkrat se je zgodilo, da je udarila strela. 31. januarja 1847 se je med sveto mašo, pri kateri je bilo kakih 500 ljudi, čez Pivko privlekla »huda črna meglja z bliskom in gromom«. Strela je udarila ravno v šempetrsko cerkev sv. Petra, ki jo je precej poškodovala, prav tako vse tri zvonove; ljudje so ostali nepoškodovani, čeprav nekaj časa omamljeni. Marsikomu je strela odtrgala kose obleke in kakim štiridesetim ljudem zbila čevlje z nog, smrtnih žrtev pa ni bilo.⁷⁸

Občasno so se pojavljale bolezni, ki so jim botrovale slabe higienske razmere. Tako je v 19. stoletju kar trikrat izbruhnila kolera,⁷⁹ najhuje leta 1855, ko so jo prinesli delavci, ki so gradili železnico čez Pivko. Vse poletje so se Pivčani otepal te pogosto smrtno bolezni. V Koritnicah je v štirinajstih dneh umrlo več kot 50 od takratnih 290 prebivalcev.⁸⁰ Ker je bilo v zagorskem vikariatu celo po osem mrličev dnevno, so na hitro opustili pokopavanje pri cerkvi sv. Martina vrh Taborskega grebena in praktično čez noč pripravili pokopališče ob cerkvi sv. Pavla, ki stoji v ravnini med Drskovčami in Zagorjem.⁸¹ Skoraj ni bilo človeka, ki ne bi zbolel za hitro nalezljivo boleznijo. Franc Domicel v svojem zadnjem dopisu pred smrtjo⁸² poroča o strašnih razmerah: domači, ki so stregli bolnim, a hkrati sami čakali, kdaj bodo oni na vrsti; sosedje so se izogibali sosedov, da ne bi še oni zboleli; ob pogrebih je bilo treba ljudi prisiliti, da so umrlega nesli k večnemu počitku. Posebej hudo je bilo, če je obležala vsa družina, saj je v tem primeru več bolnikov ležalo drug ob drugem brez pomoči, postrežbe in higiene ter v strašnem smradu in bolečinah; med njimi je bil lahko tudi mrlič.⁸³ Na Zgornji Pivki je ljudem s homeopatskimi pripravki pomagal zagorski vikar Anton Mlakar.⁸⁴ 11. avgusta 1855 ga je nepričakovano obiskal kranjski deželni glavar grof Chorinsky. Skupaj sta šla od hiše do hiše in tolažila bolnike, tako najrevnejše kot bogatejše. Na koncu

obiska je grof ukazal vsak dan iz (Ilirske) Bistrice v Zagorje in Koritnice poslati po 10 funtov⁸⁵ mesa. Za revnejše hiše, kjer že leta niso imeli drugega kot trikrat na dan koruzne jedi, je moral biti to zares velik praznik. Zaradi bolezni so ljudje zanemarili kmečka opravila: proti koncu poletja je žito še vedno stalo, veliko je bilo še trave za košnjo.⁸⁶ Ta bolezen se je globoko usidrala v zavest Pivčanov. V Slavini še vedno vsakega 5. avgusta praznujejo zaobljubljeni dan, ker se je ljudstvo zaobljubilo Materi Božji obhajati letno pobožnost, če bolezen preneha.

Za prebivalstvo so bili velika nadloga gadi, saj je vsako leto kar nekaj ljudi zaradi njihovega strupenega ugriza našlo (pre)rani grob, dokler ni začel vikar – homeopat Anton Mlakar – kot protistrup uporabljati izvleček *astramontane*.⁸⁷ Z njim je rešil marsikatero nesrečno žrtev strupenjače od blizu in daleč. V *Novicah* najdemo zapis o tem, da je France Kirn iz Zagorja uporabil nasvet iz istega časopisa, kako mora človek ravnati v primeru gadjega pika. Ozdravel je zelo hitro: tretji dan po piku (in seveda zdravljenju) je že lahko hodil, osmi dan pa kosil in oral.⁸⁸ Dotični zapis in članek z nasveti, kako ravnati v primeru kajčjega pika, je napisal dolgoletni zagorski vikar Anton Mlakar.⁸⁹

Na Pivškem stalno nevarnost predstavljajo potresi. »5. dan Maliserpana smo v Knežaku na Notranjim hud potres imeli; prišel je od Snežnika (Schneeberg) in gromel je kje naprej proti Terstu. Pervikrat se je 20 minut po 11. uri, čez pol ure kasnej pa drugikrat zemlja zazibala. – Ravno na tleh sim v senci ležal, kar na enkrat zaslišim gromenje pod seboj, in na stolpu (turnu)⁹⁰ se je križ tako zamajal, de je klepetal; še malo hujši, bi nas lahko velika nesreča zadela.«⁹¹

Zlasti zanimivo je poročilo o potresih v letu 1870. Na isti strani *Kmetijskih in rokodelskih novic* sta dopisa iz Zagorja na Pivki in Loža na Notranjskem. Proti koncu februarja in v začetku marca so se notranjska tla stresla večkrat na dan. Oba pisca poročata, da so bili potresi bobneči, tresenje tal je večidel trajalo po nekaj sekund. Nočni potresi očitno med ljudstvom niso povzročili posebnih skrbi, le na pustni večer »v velik strah starih in mladih se zemlja grozovito potrese, okna in kozarci zarožljajo, stoli po sobah poskočijo, vrata se sama odpirajo, tu in tam pada kos mavte od stropa in opeka s streh«.⁹² Ta najhujši sunek naj bi trajal, kot

⁷⁷ Podatki o gasilskih društvih so povzeti iz zbornika ob 60-letnici Gasilske zveze Postojna, dostopnega na <http://www.pivka.si/files/other/news/102/28222GZ%20POSTOJNA%20-%2060%20LET.pdf>.

⁷⁸ *Novice*, 17. 2. 1847, str. 28, »Žalostna prigodba«.

⁷⁹ Več o izbruhih kolere v 19. stoletju pri nas gl. Keber, *Čas kolere*. Poglavlje *Župnija Slavina na Notranjskem* obravnava župnijo, ki sega na območje Zgornje Pivke.

⁸⁰ *Novice*, 22. 8. 1855, str. 267, »Iz Zagorja na Notranjskem«.

⁸¹ ŽUZ, *Župnijska kronika župnije Zagorje*, str. 9–10.

⁸² Franc Domicel je umrl za kolero 21. avgusta 1855, ko je bil kot bogoslovec čez poletje doma na počitnicah. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi177354/>.

⁸³ *Novice*, 15. 9. 1855, str. 296, »Iz Postojnske okrajne«.

⁸⁴ Delovanje Mlakarja kot homeopata v času kolere omenja Židov, *Slovenski duhovniki – homeopati*, str. 286.

⁸⁵ Stara utežna mera, pribl. 0,5 kg, torej je vsaka od teh vasi dobila po 5 kg mesa dnevno.

⁸⁶ *Novice*, 22. 8. 1855, str. 268, »Iz Zagorja na Notranjskem«.

⁸⁷ Pozabljena zdravilna rastlina z rumenimi cvetovi. Po Pleteršnikovem slovarju naj bi to bila vrsta velikega omana, zeli iz družine *Asteraceae*, nebínovk, latinsko *inula squarrosa*. Gl. Pleteršnikov Nemško-slovenski slovar, geslo *smrt*.

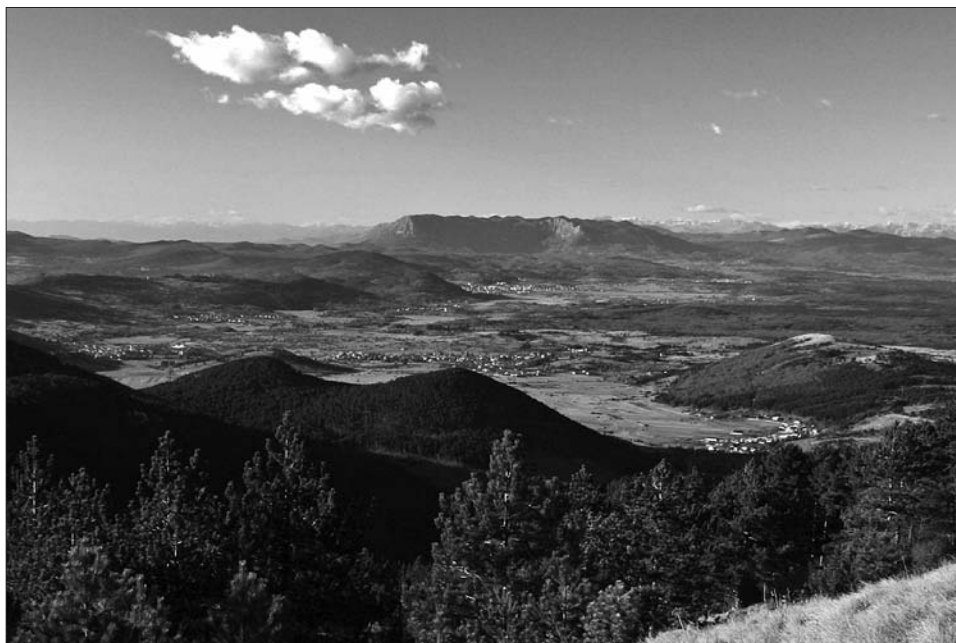
⁸⁸ *Novice*, 27. 10. 1847, str. 170, »Čudna moč naše astramontane«.

⁸⁹ *Novice*, 11. 7. 1847, str. 127–128, »Tudi naša astramontana je dobra«.

⁹⁰ Mišljen je cerkveni zvonik.

⁹¹ *Novice*, 28. 5. 1845, str. 116, »Domača povest«.

⁹² *Novice*, 9. 3. 1870, str. 82, »Iz Loža na Notranjskem«.

Pogled na pivško pokrajino z Milanje (1098). S Pivškega so vidni tudi najvišji vrhovi Julijskih Alp (foto: Stojan Spetič).

so ocenili v Ložu, kakih 15 sekund, na drugi strani Snežniškega pogorja, v Zagorju, pa je groza trajala kar 2 minuti – no, vsaj zdelo se je tako, saj dopisnik svojo oceno sam postavlja pod vprašaj.⁹³

Namesto zaključka

Pivškega človeka sta oblikovala pokrajina in podnebje, pa tudi različne nesreče in bolezni. Nekatere naravne danosti je obrnil sebi v prid, drugim se je prilagajal. Težke razmere so vsekakor izoblikovale trdnega človeka, ki se ne pusti odpihniti vsaki sapici. Ko danes gledamo na tisti čas, najprej vidimo bolj umirjeno življenje, brez posebno velikih težav. Pisni viri pa kažejo drugačno podobo: tudi takrat so se ljudje oteпали bolezni in revščine, pestili so jih letni časi in vreme, preganjali so jih davki in druge vsakdanje skrbi. A znali so si vzeti tudi čas drug za drugega, se pogovoriti o žgočih problemih skupnosti in se skupaj poveseliti.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIR

ŽUZ – Župnijski urad Zagorje
Župnijska kronika župnije Zagorje.

ČASOPISNI VIRI

Novice. Kmetijske in rokodelske novice, 1845, 1847, 1849, 1855–1856, 1860–1862, 1870.
Slovenski glasnik, 1861.
Slovenski narod, 1869, 1874.
Soča, 1871.
Učiteljski tovariš, 1866, 1871.

LITERATURA

Fatur, Silvo: *Zagorje in drugi zgornjepivški kraji. Zgodovinsko berilo*. Koper: Libris, 2008.
Grlj, Drago: *Stare žage na Pivškem. O izgledu in delovanju starih žag. Ljudje in kraji ob Pivki* (ur. Silvo Fatur). Postojna: Kulturna skupnost Postojna, 1975, str. 188–196.
Habe, Franc: *Mlini in žage na vodni pogon na Pivki in Planinskem polju nekoč in danes*. Postojna: Društvo za varstvo kraškega okolja, 1996.
Keber, Katarina: *Čas kolere. Epidemije kolere na Kranjskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2007.
Krašna, Pepi: *Razglednice tiskarne Šeber*. Postojna: Galerija 2, 2012.
Kronika. Rodbini Kalister in Gorup (ur. Miha Preinfalk), letnik 58, leto 2010.
Postojnsko okrajno glavarstvo. Zemljepisni in zgodovinski opis. Postojna: 1889. Ponatis Vrhnika: Galerija 2, 2003.
Reisp, Branko: *Gradovi dežele Kranjske*. Ljubljana: Slovenska matica, 1998.

⁹³ *Novice*, 9. 3. 1870, str. 82, »Iz Zagorja na Pivki«.

- Spomenica Miroslavu Vilharju*. Ljubljana: Odbor za Vilharjev spomenik, 1906.
- Uršič, Irena: *Na jurski zemlji. O planini Juršič, nastanku vasi Juršče in o sledovih njenih prvih prebivalcev*. Koper: Libris, 2007.
- Vilhar, Matjaž: *Rodovnik rodbine Vilhar*. Pivka: samozaložba, 2015.
- Vilhar, Matjaž: *Rodovnik rodbine Černač*. Pivka: samozaložba, 2015.
- Vilhar, Miroslav: *Vrh skaline silovite*. Knežak: Društvo Piškotek, 1999.
- Zabukovec, Janez: *Slavina. Prispevek k zgodovini župnij ljubljanske škofije*. Ljubljana, 1910.
- Židov, Nena: Slovenski duhovniki – homeopati v 19. in na začetku 20. stoletja. *Etnolog* 23, leto 2013, str. 279–295.

SPLETNI VIRI

- Pleteršnikov slovar: [http://bos.zrc-sazu.si/c/PL/neva.exe?name=pl&expression=ov=%22Levst.%20A0\(Zb.%20sp.\)%22&chs=714,4.4.2018](http://bos.zrc-sazu.si/c/PL/neva.exe?name=pl&expression=ov=%22Levst.%20A0(Zb.%20sp.)%22&chs=714,4.4.2018).
- Zbirka razglednic Pepija Krašne: <http://s139.photobucket.com/user/PKgreta206/library/?sort=3&page=0,27.12.2017>.
- Zbornik ob 60-letnici Gasilske zveze Postojna: <http://www.pivka.si/files/other/news/102/28222GŽ%20POSTOJNA%20-%2060%20LET.pdf,28.11.2017>.
- Slovenska biografija, geslo Bilc, Janez: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi142316/,23.3.2018>.
- Slovenska biografija, geslo Domicelj, Franc: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi177354/,23.3.2018>.
- Slovenska biografija, geslo Levstik, Fran: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi327676/,10.3.2017>.
- Slovenska biografija, geslo Vilhar, Miroslav: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi790108/,24.3.2017>.
- Spletna stran Zavoda za lovstvo in naravovarstvo: <http://zln.si/wp/?p=364,4.5.2018>.

S U M M A R Y

The people of Pivka in Vilhar's days An outline of life in Upper Pivka in the second half of the nineteenth century

The Pivka Basin – simply called Pivka by its inhabitants – is part of Slovenian Karst region. In the second half of the nineteenth century, its hills were bare; what was left of the trees was cut down and sold by the locals to at least somewhat improve their financial situation. Being a losing stream, the Pivka River could not be used as a source to power major (saw)mills. Agricultural production was mostly subsistence-oriented, too, as fertile karst soil was densely dotted with rocks. The locals' main activity was breeding small stock, which they drove to the warmer nearby Istria during winter. Their diet was potato-based and subsequently expanded to include corn and beans, as well as some grains and cabbage. Two other important crops were flax and hemp, which were used to make clothing alongside sheep's wool.

Even though the inhabitants of Pivka also tried to improve their social situation with seasonal migrations each winter to find work in Croatian woods (these migrants were called *brvatarji*), poverty would occasionally manifest in evictions. Infants remained in their mothers' care for no more than the first six months, after which they were left in the care of their older sisters. Neighbourly assistance was already practiced among young boys who grazed the cattle together. Older boys became drivers of horse-drawn waggons, furmani. Although there was little time for school, cultural life did develop. The first cultural events coincided with the introduction of education, which in Upper Pivka developed at a very late stage, in 1842, when the first school built in Zagorje. A major contribution to the promotion of cultural life was made by Miroslav Vilhar, a poet, composer, national revivalist, and organizer of the Pivka gathering, which took place on 9 May 1869. Vilhar also inspired the subsequent emergence of reading rooms and clubs.

One major problem was natural hazards. Frequent fires compelled Pivka's inhabitants to organize fire companies. Poor hygienic conditions were the cause of cholera epidemics, with the worst outbreak recorded in 1855. Lightning strikes and earthquakes were unpredictable hazards.